

חלוצה וגברת ראשונה

רחל ינאית ותפיסתה הנשית

רחל ינאית בן-צבי, 1932

הביוגרפיה של רחל ינאית (גולדה לישנסקי, 1886-1979) יוצאת דופן לא רק לנוכח סיפורי חייהן של חלוצות העלייה השנייה, אלא גם לנוכח סיפורי חייהם של החלוצים. עוד בילדותה, בהיותה עטופה בחמימות של משפחתה המסורתית, היא בחרה בנתיב חיים ייחודי: היא הייתה תאבת דעת, ומאחר שהמלמד לא צירפה לשיעורי הבנים היא למדה עם מורה פרטי עברית, תנ"ך ורוסית. מצעירותה סירבה לקבל את דינן של הבנות היהודיות שהודרו מלימודי ה"חדר", ועמדה על כך כי ברצונה ללמוד, להתקדם ולהשכיל. כיוון שבעיירת מולדתה מאלין לא הייתה גימנסיה, עזבה בהיותה בת 15 את בית הוריה ועברה לז'יטומיר, שם התגוררה בגפה, דאגה לכל מחסורה בעצמה והמשיכה בלימודיה.

המעבר לז'וטומיר התברר כצעד מהותי עבורה. שם התוודעה לציונות ולסוציאליזם, וחייה השתנו כליל. בעקבות פעילותה בארגון מחתרתי היא נכלאה לזמן מה, ולאחר שחרורה נדדה לאוניברסיטה בגרמניה והגבירה את פעילותה הציונית במסגרת "פועלי ציון". הפעילות התנועתית הייתה גם לאבן פינה בכל הנוגע לחייה הפרטיים. העשייה הציבורית הובילה אותה למפגש עם בחיר לבה, יצחק בן-צבי. בשנת 1908, בעקבות מידע שהגיע לאחזניה על מאורעות יהודי יפו, עלתה בגפה לארץ – להפתעת משפחתה – ואף כאן המשיכה בפעילותה הנמרצת. בין עיסוקיה הרבים עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה ניתן למנות את עריכת "האחדות", עיתונם העברי של "פועלי ציון", כתיבת מאמרים, פעילות תרבותית בקרב בני עדות המזרח בירושלים, חברות בארגון "השומר" ועוד, וכן טיולים עם בן-צבי ברחבי ארץ ישראל, כשהיא לא פעם מחופשת לגבר; היא אף עסקה בהוראה בגימנסיה העברית בירושלים. לאחר מכן ביקשה להשתלם בחקלאות ונסעה, שוב בגפה, ללימודים באוניברסיטת ננסי בצרפת.

"אשמת כל הדורות חלה על ראשי שלי"

מבט ברשימה ארוכה זו של עיסוקים ויוזמות מלמדת לא רק על חיוניותה ומרצה אלא גם על אופיין ה"גברי" של רוב יוזמותיה – כפי שנתפסו בראשית המאה ה-20. האומנם ביקשה רחל ינאית לאמץ את דמותה של "העברייא החדשה", זו שביקשה להידמות לגבר העברי החדש?

באוטוביוגרפיה שלה "אנו עולים" היא תיארה את בואה לארץ במילים אלה: "ערב ל"ג בעומר. הלילה נגיע ליפו. ששה בחורים ואני". במילים אלו לא רק הדגישה את ייחודה המגדרית, אלא גם את עמידתה העצמאית. בכתביה הבהירה את מודעותה הנשית ואת תסכוליה. שאלת מעמדה הנחות של האישה בחברה בערה בקרבה. בספרה האוטוביוגרפי שחזרה שיחה חושפנית שניהלה עם דוד בן-גוריון, בעודם צעירים רווקים בירושלים:

דוד טען כלפי כמאשים, ואני נתבעת להשיב לו – מדוע כה נחשלות הנשים, מדוע אינן מגלות כשרונותיהן במדע, ואפילו לא בשטח האהוב עליהן ביותר – במוסיקה ובאומנות. הרגשתי כאילו אשמת כל הדורות חלה על ראשי שלי. ניסיתי להתגונן ולומר שבאשמת הגבר נדחקה האשה לעולם הצר והמוגבל של עבודת הבית – ולא יפלא שבהיותה מנותקת מבעיות החברה והכלל במשך דורות ארוכים היא נחשלת ומפגרת

(ר' ינאית בן צבי, אנו עולים: פרקי חיים, ירושלים תשי"ט, עמ' 208).

דבריה אלה, שנכתבו עשרות שנים אחרי האירוע, מעידים בבירור על כאבה נוכח הנחיתות הנשית לאורך ההיסטוריה. היא אמנם הפנתה אצבע מאשימה כלפי הגברים, אך בין השיטין הודתה שהנשים לא השיבו מלחמה שיערה, אלא הפגינו כניעה.

עדות אחרת למודעותה המגדרית עולה מסיפוריה על חוויית השמירה בסג'רה. לדבריה, לשמע רעשי יריות בחווה היא ביקשה להצטרף לשמירה, ולאחר שקיבלה אקדח מאחת

החברות והדרכה כיצד להשתמש בו חשה התרוממות רוח מהולה בעצב: "זו לי הפעם הראשונה שאני בשמירה – ובגליל! הלב רחב והומה – נסוג העלבון מפני ההרגשה שעל דעת עצמי קמתי לשמור, קמתי ולא נשלחתי!" (שם, עמ' 138). היא אמנם לקחה חלק בשמירה, אך שותפותה הייתה שונה משותפות הגברים: הם היו מצווים על כך ואילו היא הייתה מתנדבת. תפיסתה השוויונית התנגשה אל מול המציאות, ולא נותר לה אלא להגמיש דרכיה.

דיון מרתק אחר בסוגיית האשה פרסה ינאית במאמר אותו פרסמה בשנת 1916: "העבודה והעובדת" (בין הזמנים, צפת תרע"ו, עמ' 8-26). את דבריה פתחה בציטוט מספר בראשית וממנו הסיקה כי כל הברואים נבראו לשם עצמם, להוציא את האשה אשר "לא לשמה ולא בעבור עצמה נבראה", אלא עבור הגבר בן זוגה. לדעתה האימהות היא מקור שעבודה של האשה, ובלשונה: "עם האשה נולדה האם בעולם – והילד הוא הראשון המגביל את החופש של האשה". האם מימוש עצמי ואימהות אינם יכולים לדור בכפיפה אחת? ינאית הייתה משוכנעת כי תנאי חייה של האם משפיעים על חינוכו של הילד וכי "ילד חופשי גדל [רק] אצל אם חופשייה". בנה עמרם הודה כי בילדותו: "הורי היו עסוקים מאד [...] סבתא דאגה לכל צורכינו".

ינאית הצעירה, כמו רבות מרעותיה הסוציאליסטיות, ראתה באימוץ נורמות ותכונות גבריות את הפתרון לשאלת האישה. בשלהי מלחמת העולם הראשונה, כמנהיגה של קבוצת המתנדבות אשר ביקשו להצטרף לגדוד העברי מארץ ישראל, הציעה במכתבה לגנרל אלנבי מיום 28 ביולי 1918: "שאיפתנו – לעבוד עם חברינו ועל ידם לשאת בכל החובות שנושאים הם [...] תן לנו גם את הנשק, ונתת לנו את האושר הכי גדול". הצעתה נדחתה על הסף על ידי הגנרל הבריטי. כצעירה רווקה ביקשה ינאית לנתץ את החומה המבדילה בין גברים לנשים. אולם, האם נהגה כך גם כאשר אישה יצחק בן-צבי נבחר לנשיא המדינה והיא זכתה בתואר הלא רשמי: "הגברת הראשונה"?

תוכן ותואר: רעיית הנשיא

בדצמבר 1952 הושבע יצחק בן-צבי לנשיאה השני של מדינת ישראל. הנשיא הראשון חיים ויצמן התגורר במעונו הפרטי המפואר ברחובות עם אשתו ורה, שידיעת העברית שלה הייתה מעטה, ולכן מוסד הנשיאות היה מנותק במידה רבה מהציבור הישראלי. לעומתם, יצחק בן-צבי ורחל ינאית עלו ארצה כבר בעשור הראשון של המאה ה-20 והיו מעורים בחיי החברה בארץ על כל גווניה, וביקשו להמשיך ולהיות מעורבים בציבור הרחב גם במעמד החדש. הן הנשיא הנבחר והן זוגתו ראו במינוי רם זה הזדמנות ליצור יצירה חדשה – מוסד נשיאותי ישראלי.

בן ציון מיכאלי, ידידה של ינאית וכותב הביוגרפיה על אודותיה שכתרה "הגברת הראשונה", ציין כי המינוי החדש ששינה את חיי שניהם "הצמיח לה כנפיים". ראוי לזכור כי בניגוד לכל יתר נושאי המשרות בבית הנשיא, שנבחרו בקפידה, אשת נשיא מקבלת את תוארה מבלי שנבחרה לכך על ידי הציבור.

בנות יהודי פקיעין בצריף הנשיא, 1960

רחל ינאית, 1914 בקירוב

"ביטוי כלשהוא של נשיות"

בין יוזמותיה של ינאית בכהונתה כגברת הראשונה היו: ייסוד "קרן הנשיא למען ילדי ישראל", שיעור שבועי בתנ"ך, אירוח ילדי עליית הנוער, ציון יום הילד היהודי ועוד. יוזמות אלה הן בעלות אופי נשי ואימהי מובהק. אכן, לאורך שנים רבות בחייה ינאית עסקה גם בחינוך: הן בגימנסיה העברית בירושלים, הן במשתלה שיצרה בתלפיות והן בבית הספר החקלאי בעין כרם. גם פעולתה החשובה לשם הנצחת אלוף נעוריה, ייסוד "יד יצחק בן-צבי" לחקר וללימוד ארץ ישראל ותולדותיה, הייתה בראש ובראשונה עשייה חינוכית שהיא לב לבה של העבודה האימהית.

פעילותה המגוונת של רחל ינאית בן-צבי תישאר חקוקה בזיכרון הקולקטיבי. ואולם, האם עיצבה דגם נשי/גברי סוציאליסטי חדש, או שמא באחרית ימיה חזרה בה ועיצבה את דמות האישה כפי שהציגה עצמה לאה רבין: "הולכת בדרכי" ו"כל הזמן אשתו"? האם תפקיד רעיית הנשיא התיר ל"רעייה" לשמור על עצמאותה וליצור תפקיד נשיאותי נפרד ל"גברת הראשונה"?

מבט אחר גלגולי חייה של ינאית מעלה תשובה מורכבת. בצעירותה ביקשה לנתץ את הכבלים המסורתיים של הנשים ולהראות כוחה בכל תחום ותחום עד כדי דיכוי נשיותה. עם התבגרותה, ובזקנותה אף יותר, לא איבדה ינאית את הכמיהה לעצמאות ולביטוי מובהק וייחודי של אישיותה. עם זאת, החל משנות המנדט ובמיוחד החל מקבלתה את כהונת "הגברת הראשונה", נותבה פעילותה במידה רבה לעבר מה שנתפס כזירה הנשית, והיא כללה פעילות בארגוני נשים ומעל לכול עיסוק בחינוך ובאירוח. האם שינוי זה התרחש באופן מודע מתוך הבנה כי: "ברצותה [של האשה] להידמות לגבר משתעבדת היא לעבדות אחרת, עבדות פנימית שהיא מסוכנת יותר מן העבדות החיצונית" (שרה גליקליך-סלושץ, אל האשה, ירושלים תרע"ט, עמ' 9)? מעקב אחר מכלול פעולותיה של רחל ינאית בן-צבי, אלה שהוזכרו כאן ואלה שהוזכרו במקומות אחרים, מעיד לא רק על דרכה שלה אלא על נתיבה הארוך והמפותל של המהפכה הנשית.

המוסד הקרוי "אשת הנשיא" – שאותו הקפידה ינאית לכנות "רעיית הנשיא", נמצא מעוצב באופן בלעדי על ידי בנות הזוג של הנבחר המורם מעם.

כיצד תפסה רחל ינאית את תפקידה החדש? וכיצד הביאה בו לידי ביטוי את תפיסתה הנשית/הגברית?

אכן תפיסתה המגדרית ויחסיה הקרובים והשוויוניים עם בן זוגה יצחק באו לידי ביטוי הן בדרכי עשייתה והן בתכנים שיצקה, בצוותא עם הנשיא, במוסד הנשיאות. ינאית לא היתה "האישה אשתו", אלא האישה שלצדו. מהתיעוד החלקי שסקרתי עולה בבירור כי ראתה עצמה שותפה מלאה לתפקיד הנשיא. דוד בן-גוריון, רעה משכבר הימים הרהיב עוז ואמר לה: "אנו בחרנו לנשיא את יצחק בן-צבי ולא אותך". יוסף כרמל, שלישי של הנשיא, העיד כי השתמש בכוח השפעתה של ינאית על בעלה על מנת לשנות, לעתים, את החלטותיו, שנתפסו כבלתי הולמות את מעמדו. גם החלטתו של בן-צבי בתום הקדנציה השנייה לנשיאותו להעמיד עצמו לבחירה בפעם השלישית, נעשתה ככל הנראה בלחצה של רחל, שטענה כי "מפעלם [של שניהם] עדיין לא הושלם".

באופן פרדוקסלי, תרומתה הבולטת ביותר של ינאית למוסד הנשיאות הייתה דווקא בתחומים שנתפסים כיצירה "נשית". "בית הנשיא" שהיה "צריף הנשיא", תוכנן על ידה. ינאית עמדה על כך שמוסד הנשיאות ישכון בצריף שיהיה תחליף לצריף שבו התגוררה משפחת בן-צבי עד לקבלת הכהונה הרמה. באמצעות הצריף היא ביקשה לא רק להפגין צניעות שלאורה הלכה כל חייה, אלא אף להביע את הזדהותה עם מיליון העולים שהגיעו זה עתה ארצה והתגוררו באוהלים ובצריפים; לדבריה: "אנחנו עם עני ואין סיבה שנתגורר בארמון, בשעה שאזרחים רבים מתגוררים במעברות". ינאית הקפידה על סגנונה לא רק בכל הנוגע למבנה של משכן הנשיאות, אלא אף בכל מה שיש בו. סוזי אבן סיפרה באוטוביוגרפיה שלה במורת רוח על כלי האוכל העלובים "תוצרת הארץ" שעלו על שולחן הנשיא השני ועל המזון התפל שהוגש בארוחות רשמיות. היא פסקה נחרצות כי לינאית לא היה עניין באסתטיקה ואף לא ב"ביטוי כלשהוא של נשיות או אביזר נוחות". אכן, ינאית עצמה הודתה מתוך גאווה ב"אשמה" זו.

מימין: במשק הפועלות, 1935
משמאל: בביקור ממלכתי בקונגו, 1962 (לע"מ)

כל התמונות מארכיון
התמונות יד בן צבי
(למעט הביקור בקונגו)

רעיית הנשיא ואישה בצריף הנשיא, 1962

לעיון נוסף

1. ר' ינאית בן צבי, אנו עולים: פרקי חיים, ירושלים תשי"ט.
2. ב"צ מיכאלי, הגברת הראשונה, תל אביב 1992.
3. ח' צורף, יצחק בן צבי: הנשיא השני – מבחר תעודות מפרקי חייו (1884-1963), ירושלים 1998.
4. מ' שילה, "רחל ינאית בן-צבי", העלייה השנייה – אישים (עורך: ז' צחור), ירושלים 1997, עמ' 91-99.